

стящо в запазените и до днес негови автографи, имащи характер на своеобразни антологии на българската и сръбската литература от IX до XIV в.

Чрез делото на Димитър Кантакузин е била продължена и обогатена една практика от началото на XV в., когато непознат за сега по име български книжовник е съставил т. нар. „Безименна хроника“, в която се осъжда несъгласията между управниците на балканските християнски народи — вражда, довела до такива печални последици в 1396 г. (когато била завладяна България), 1453 г. (когато под властта на турците паднал и Константинопол) и 1459 г. (когато напълно били покорени от нашествениците и сръбските предели, поставени под османски протекторат след печалния завършек на Косовската битка от 1389 г.). При това в Хрониката е възхвалявана политическата мъдрост на император Йоан Кантакузин (1347—1354), вероятно правдоно на Димитър Кантакузин. Императорът предлагал на българи и сърби политически и военен съюз за борба срещу турците, но срещнал хладен отказ и подигравки, което натъжава непознатия летописец. Но този песимизъм и воплите на Димитър Кантакузин чертаят с обратен знак оптимистичните линии на бъдещето, в грядущите дни на което и двамата писатели виждат свободата.

Изследванията на Г. Данчев разкриват с документация и изводи както българското, така и общобалканското и европейското значение на Търновската книжовна школа, чийто насилиствено прекъснати от нашествието изяви и насоки са своеобразно продължение на кирило-методиевските традиции от IX—X в. При новите условия и обстоятелства българската литература показва своята динамика — при създаване на „криза“ да отпътува в сродните славянски държави и най-вече в Русия. Изучените и решени от Георги Данчев проблеми убеждават по свой начин колко предвзети и преднамерени са опитите на някои съвременни слависти да отрекат „второто южнославянско влияние в Русия“ — културно-исторически феномен, за изследването на който толкова много допринасят през последните тридесет години акад. Д. С. Лихачов.

Изнесените и разтълкувани от автора данни убеждават още, че естествено последвалите османското нашествие сътресения към средата на XV в. започнали постепенно да бъдат преодолявани — започнал бавен, но последователен процес на съживяване и напредък на литературната дейност. Основното в този процес е било съзнанието на балканските народи за народностно достойнство и самобитност. Отделно за българите пренасянето на раклата с мощите на Иван Рилски от Търново в Рилския манастир е било събитие от първостепенна важност, тъй като един белег и още повече символ на някогашна независима България е бил в продължение на седмици пред погледа на хиляди: някогаш-

ната българска независимост е била по не-принуден начин припомнена на българското население по дългия път от Търново до Рила. От 1469 г. нататък тя е била в манастирската обител всенародно достойна. Вратата е целителната мощ на светеца се е преобръщала в надежда, че България ще пребъде — мисъл, която присъствувала и в самия разказ във връзка с пренасянето. Чрез мощите на Иван Рилски, смята Владислав Граматик, ще се въздигат „западните български предели“.

Археографските проучвания на Георги Данчев свидетелствуват също, че произведението на Димитър Кантакузин и Владислав Граматик са били еднакво разпространени в България, Сърбия и Московска Русия. Особено важно доказателство в този смисъл е новооткритият (съкратен в историко-летописен план) препис на „Рилската повесть“, издаден от изследователя със съвременна пунктуация (с. 235—243). Впрочем добре известно е, че към личността на Иван Рилски като славянски светец руските книжовници са проявили внимание още през XII в.: в Галицкото евангелие от 1144 г. за него има специално календарно упоменание.

Написана стегнато и непретенциозно, книгата на Георги Данчев е принос в съвременното българско научно знание за Търновската книжовна школа. Събраните заедно изследвания чертаят в единство картината на един от най-значителните периоди в историята на старобългарската литература.

Константин Мечев

PAISSI von CHILANDAR. SLAWOBULGARISCHE GESCHICHTE. Aus dem Bulgarischen übersetzt, herausgegeben, kommentiert und mit einem Nachwort von Norbert Randow. Leipzig, Insel-Verlag, 1984, 172 S. (Insel-Bücherei, N 683)

Името на Норберт Рандов е добре познато както на приятелите на българската литература в Германската демократична република, така и на специалистите у нас. Достатъчно е да се припомнят само две негови заслуги: преводът на пространните жития на Кирил и Методий, претърпял вече няколко издания и отбелязан с многобройни положителни рецензии в чуждестранния печат, и изданието на „Житие и страдания грешного Софрония“ в превод на немски език, също посрещнато с необикновен читателски интерес.

Неотдавна станахме свидетели на нова българистична изява на Норберт Рандов — издадения в края на 1984 г. от авторитетното лайпцигско издателство „Инзел“ немски превод на Паисиевата „История славеноболгарская“. Всъщност това е вторият цялостен превод на Паисиевата история на чужд език (първият превод, излязъл преди няколко години, бе направен на полски от Франтишек Корвин-Шимановски). Дори при най-беглата

съпоставка на двата превода веднага се забелязва голямата разлика: докато изданието на Корвин-Шимановски е един добър превод в традиционния смисъл на думата, Норберт Рандов си е поставил задачата да подготви не просто обикновен превод, а научно издание на Паисиевата история на немски език.

Онова, което прави най-силно впечатление в изданието на Рандов, е безспорно богатият и прецизно изработен реално-исторически коментар. По своя обем той е почти колкото текста на самата Паисиева история (обхваща около 500 обяснения, подредени за удобство в общ азбучен ред под формата на именен показалец). Тук са обяснени всички споменати от Паисий лични имена; обяснени са също географските и етническите названия, както и литературните произведения и книжовните паметници, за които се говори в „История славеноболгарская“. Трябва да се подчертае, че в немалко случаи Рандов е бил изправен пред необходимостта да преодолява сериозни трудности при идентифицирането на личности или географски обекти, означени в текста на Паисиевата история с вече забравени или изопачени имена; в други случаи той е трябвало да посочва допуснатите от Паисий неточности или фактически грешки, дължащи се на недостатъчните исторически знания на неговото време или пък на недостатъчното ниво на собствената му историографска подготовка. В този си вид коментарът към изданието далеч надхвърля задачата да направи текста на „История славеноболгарская“ по-понятен за немския читател. Той е резултат на задълбочено и критично прочитане на творбата — прочитане през погледа не само на добросъвестния преводач, но и на изследователя, отлично запознат с делото на Паисий Хилендарски и с неговата епоха. Ето защо коментарът на Рандов в редица отношения има приносен характер. Дори на български език все още липсва издание с толкова богат, задълбочен и разностранен коментар.

Изследователският подход на Норберт Рандов към Паисиевото дело проличава също в краткия, но компетентно написан „Послеслов“ към изданието. „Почитан от българите като баща на тяхното национално Възраждане, атонският монах Паисий Хилендарски отдавна трябваше да заеме заслужено място в пантеона на големите европейски личности, чието дело е оказвало живително въздействие върху духовния облик на нашия континент или поне на част от него“ — отбелязва в началото Норберт Рандов. По-нататък, след като представя личността на Паисий, той очертава накратко състоянието на изследванията върху неговото дело, спирайки се по-конкретно върху няколко въпроса: а научната стойност на Паисиевата история, за нейните извори, за езика, на който тя е написана. Много е говорено досега за значението на „История славеноболгарская“, но

струва ми се, че никой преди Н. Рандов не е забелязал една нейна особеност, органически свързана с по-нататъшното развитие на българската литература — яркото чувство за реалност, свойствено на трезвия, реалистичен дух на българина: Но не само националноосвободителното движение на българите е било подтикнато от историческото изображение на Паисий; в него за пръв път се проявява и една от най-важните черти на новобългарската литература — нейното ярко чувство за реалност. Творби, в които автентичното битие на народа или поне на един негов представител е в центъра на произведението, като автобиографията на Софроний Врачански, „Записки по българските въстания“ на Захари Стоянов или „Строители на съвременна България“ на Симеон Радев, винаги са били от изключително голямо значение за оформяне на мисловността и литературния стил в България. От тези произведения най-лесно могат да се извлекат обособени представи за същността на българския народ, заложена във всички негови исторически форми на проявление. В началото им прочее стои „История славеноболгарская“ — заключава Рандов. Ясно е, че в случая се касае за един нов поглед върху безсмъртната творба на Паисий — поглед, който е възможен само отстраня, от известно разстояние.

Колкото до качествата на самия превод, трябва да се подчертае, че той се отличава с вещина и прецизност. Норберт Рандов познава отлично не само българския език, но също българската литература и българската история, дори българската душевност. Всичко това се е отразило благоприятно върху изпълнението на една толкова сложна задача, каквато е предаването на Паисиевото слово на чужд език. Както споделя в едно свое интервю (в „Антени“, бр. 51 от 19 дек. 1984 г.), Рандов се е старал да постигне старинно звучене на превода: „Стремях се той да звучи малко старинно, но не архаично. Това е доста тънка работа. Дума по дума съм проверявал превода няколко пъти. Всичко може да се преведе — само се иска кътовски труд. Помагаше ми историята на Енгел. Сега предстои нейното издание в издателство „Наука и изкуство“ — също в мой превод. В нея има изрази, характерни за немската историография от XVIII в., и аз ги приех. Днес никой не ги употребява, но те се разбират по смисъл. Има също особености в лексиката, в подреждането и съчетаването на думите.“ Но с тази задача — сама по себе си извънредно сложна — съвсем не се изчерпват трудностите, които е срещнал преводачът. Езикът на Паисий е толкова особен, толкова своеобразен, че дори най-добрите български специалисти се затрудняват в тълкуването на отделни пасажки, понякога дори полемизират помежду си (какъвто е случаят например с различните мнения за значението на изрaza „простим болгаром просто и написих“); различната интерпретация пролича-

ва най-нагледно в съществуващите преводи на съвременен български език. Но ако нашите специалисти изпитват затруднения, какво да кажем за един преводач чужденец?! Натъквайки се едва ли не на всяка крачка на „трудни места“, Рандов се е обръщал ту към един, ту към друг от наличните преводи, справял се е с публикациите езиковедски изследвания, консултирал се е с български специалисти, но в крайна сметка решението е трябвало да вземе сам. „Девет пъти съм я превеждал дума по дума! Спорил съм с български езиковеди за отделни пасажки. Дълги часове съм говорил с Ангелина Мишчева и накрая тя се съгласи с мен. . .“ — споделя той в споменатото интервю. Срещат се отделни случаи, когато Рандов не възприема нито едно от съществуващите тълкувания, а отстоява своя интерпретация. Едва ли е уместно да се впускам в подробности, но тук се налага да поясня мисълта си с един пример. В началото на оригиналния Паисиев предговор има един израз, който не е затруднил особено преводачите на съвременен български език: „Вземлите ви читатели и слушатели роде български, кои ревнуете и усрдувате по своего рода и по свое отечество болгарское и желаете разумети и знати известно заради своего рода болгарского и за ваши отци и претци и царове и патриарси и с(ве)тих како са испрво поживели и преишли и вам потребно и полезно ест да знаете извесно деяния о(те)ц ваших како шо знают сви други родове и язци за нихен род и язык“. Вещност касае се по-точно за двукратно употребената дума „известно“, която нашите интерпретатори не се поколебават да предадат на съвременен български език с „известното“ или „което е известно“. Рандов обаче ни предлага друго тълкувание — той превежда това място от текста със старинната немска дума „gewißlich“ (= сигурно, положително). В случая това не е произволно отдалечаване от оригинала, а опит за по-дълбоко, по-вярно проникване в смисъла на авторския текст. И наистина, ако разгледаме внимателно останалите изрази, където Паисий употребява същата дума, ще се убедим, че Рандов има основание за подобно тълкувание: „И испрво тако написали летописци их, но руски и московски печатени истории показуют известно како е ц(а)р грчески Маноил призвав турци испрво на Болгария“ (в разказа за Иван Шишман); „за того ц(а)ра Йоана Шишмана не имает известно писато что с ним било или убили его турци. . .“ (в същия разказ); „Грци испрво не писали по реду, а ныне не имеют писато известно све за болгари и хробрости их. . .“ (в главата „Зде потребно совокупити заедино имена царом и царом болгарским koliko се обретают и кой по коего царствова“); „За то гречи известно знают и тако написано обретае се в грчески стари отечни рукописи. . .“ (в откъса за седмочислениците от главата за българските светци). Във всички тези случаи Рандов си служи със

същата старинна дума „gewißlich“. Независимо от това, дали ще се съгласим с неговата интерпретация, или не, ясно е, че тук става дума не просто за превод, а за задълбочен критически прочит на Паисиевия текст, за упорито търсене на неговия дълбок, вътрешен смисъл, който понякога остава скрит зад фасадата на привидно понятни думи. В изпълнение на този сложна филологическа работа Рандов се е обръщал към съществуващите преводи на Паисиевата история на съвременен български език (най-често на П. Динеков, Н. Филипов и Б. Райков), справял се е с различните издания на оригинален език (главно на Ал. Теодоров-Балан и Й. Иванов), държал е сметка за интерпретацията на неясните пасажки в някои от преписите на „История славеноболгарская“, стигал е дори до нейните основни извори — „Книга историография“ на Мавро Орбини и „Деяния церковная и гражданская“ на Цезар Бароний. Неговата работа би била, разбира се, значително улеснена, ако разполагаме с едно критическо издание на Паисиевата история. Тъкато по редица причини таквото издание у нас все още няма, наложило се е преводачът да изпълнява някои несвойствени за него задължения, да стане същевременно и изследовател на Паисиевия текст. Може би той не навсякъде да е сполучил в своите интерпретации (това ще се изясни, след като бъде подготвено въпросното критическо издание), но все пак похвално е, че не е подходил към задачата формално, че се е опитал да проникне под повърхността на видимите от пръв поглед явления.

Дори само за това, че е превел Паисиевата история на немски — един от разпространените европейски езици, — Норберт Рандов заслужава нашата признателност, защото, както отбелязва сам той в своя „Послеслов“, по този начин се открива възможност Паисиевото слово да бъде оценено по достойнство и извън пределите на България. А като се има предвид, че разгледаното издание не е просто превод или поне далеч не е само превод, извършената работа заслужава най-висока оценка. Струва ми се, че не би било пресилено, ако я наречем истински културен подвиг.

Илия Тодоров

ТРАДИЦИЯ. ЛИТЕРАТУРА. ДЕЙСТВИТЕЛНОСТ. ПРОБЛЕМИ НА СТАРОГРЪЦКАТА ЛИТЕРАТУРА В СВЕТОВНОТО ЛИТЕРАТУРОЗНАНИЕ. СЪСТАВИТЕЛ Б. БОГДАНОВ. Изд. „Наука и изкуство“, С., 1984 427. с.

В сборника „Традиция. Литература. Действителност“ участвуват автори от различни страни, използващи различни методологии и различни научни езици. В това отношение сборникът е привлекателно разнообразен, а